

Gerra Zibila Saiazarbitoriaren *Bihotz bi-n*: literaltasuna, alegoria eta beste zenbait hipotesi

APALATEGI IDIRIN, Ur
Euskaltzain urgazlea eta
Literatura Ikerketako batzorkidea
Université de Pau et des Pays de L'Adour

Sarrera data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Nola darabil Ramon Saizarbitoria Gerra Zibilaren topos historikoa *Bihotz bi. Gerrako kronikak* eleberrian? Zein modutan argitzen du erabilpen horrek idazlearen azken aldiko poetika? Bi galdera hauei erantzuten saiatzen da honako artikulua eta historiak Saizarbitoriaren unibertso literarioan duen zentraltasuna agerian jartzen du ikerketan aurrera joan ahala. Eleberri saizarbitoriarrak historia mintzatzen duen bezainbat mintzatzen du historiak autorea, eta konkretuagoki, euskal historiak. Izan dadin estetika errealista baten berme, autorearen kontzientziaren katarsia egiteko tresna ala egungo euskal literatur eremuko borrokan alegoria, funtzio anitzekoa ageri zaigu Gerra zibila obra honetan.

Hitz-gakoak: Ramon Saizarbitoria, errealismoa, historia, Gerra Zibila, esparru literarioa, alegoria.

¿Cómo usa Ramon Saizarbitoria el topos histórico de la Guerra Civil en su novela *Amor y guerra (Bihotz bi. Gerrako kronikak, 1996)*? ¿De que modo esta utilización nos informa sobre la poética reciente del autor? El presente artículo intenta responder a estas dos preguntas y, según avanza en su investigación, pone de manifiesto la centralidad de la historia –de la historia vasca, precisamente– en el universo literario de Saizarbitoria. La Guerra civil cumple en esta obra ora la función de soporte de una estética realista, ora de instrumento de la catarsis de la conciencia del autor, o incluso de alegoría de las luchas internas al campo literario vasco.

Palabras clave: Ramon Saizarbitoria, realismo, historia, Guerra Civil, ámbito literario, alegoría.

Comment Ramon Saizarbitoria utilise-t-il le topo historique de la Guerre civile dans son roman *Amor y Guerra [Amour et Guerre] (Bihotz bi. Gerrako kronikak, 1996)*? De quelle manière cette utilisation nous informe-t-elle sur la poétique récente de l'auteur? Le présent article tente de répondre à ces deux questions et, à mesure qu'il avance dans sa recherche, il met en relief la centralité de l'histoire –de l'histoire basque en particulier– dans l'univers littéraire de Saizarbitoria. La Guerre Civile remplit dans cet ouvrage tantôt la fonction de support d'une esthétique réaliste, tantôt la fonction d'instrument de la catharsis de la conscience de l'auteur, voire même d'allégorie des luttes internes au champ littéraire basque.

Mots-clés: Ramon Saizarbitoria, réalisme, histoire, Guerre Civile, domaine littéraire, allégorie.

How does Ramon Saizarbitoria use the historical clichés of the Civil War in his novel *Amor y guerra* (Love and War) (*Bihotz bi. Gerra* *kornikak*, 1996)? How does this use tell us about the recent poetry by the author? This article attempts to answer these two questions and, as it proceeds in its investigation, to highlight the centrality of history –precisely that of Basque history– in the literary universe of Saizarbitoria. The Civil War in this work serves as support function to a realist aesthetics, as an instrument of catharsis for the author’s conscience, or even as an allegory of the infighting in the Basque literary field.

Keywords: Ramon Saizarbitoria, realism, history, Civil War, literary field, allegory.

Gauza jakina da Ramon Saizarbitoriaren bigarren idazlealdian Gerra zibilaren oroimena behin baino gehiagotan agertzen dela. Ez da baina euskal historiaren aipamen isolatua autorearen obran Gerra zibilarena. Komeni litzateke, lehenik, jakitea aipamen honek berezitasunik ba ote duen, gure iragan kolektiboaren beste agerpenekin alderatuta. Horretarako, Hanbre tabernako zahartxoaren eta beraien istorioen azterketa bat burutu beharko dugu. Eta, bigarrenik zehaztu beharko litzateke modazkoa bihurtu den topos historiko honen zer-nolako erabilpena egiten den *Bihotz bi. Gerrako kronikak* (1996) obran. Komentzituak baikaude galdera honi erantzuteak lagunduko digula Saizarbitoriaren xede literarioa hobeto ulertzen, baita bere azken aldiko eleberrigintzaren poetika implizitua agertuarazten. Ohartuko gara, erabilpen hauek aztertu ahala, interpretazio anitzeko euskarria dela gerra zibila eleberrin honetan.

1. Historia, eleberria, errealismoa

Onartzen bada, ezer baino lehen, Ramon Saizarbitoria eleberriegile errealista dela, iruditzen zaigu Historiak bere eleberrigintzan duen presentzia nabarmenaren arrazoi nagusietako bat errealismoa bermatzeko beharra dela. Zehaztu dezagun, halere, lehen bait lehen zer ulertzen dugun Historia hitza darabilgularik. Historia, hitzaldi honetan, historia liburuetan azaltzen diren gertakizunetara mugatuko dugu, hots gertakizun historikoetara. Historiaren presentzia, haatik, era askotakoa izan daiteke eleberrin batean. Erabilpen honen bertsio minimala dataren aipamena litzateke. Joyce-en *Ulysses* obran, esaterako, Historia dataren aipamenera mugatzen da gutxi gora behera. Jakina, beste hainbat gertaera historizagarri aurkitzen da bere mila orrialdeetan. Esaterako, bertan agertzen den teknologiaren aurrerakuntza maila oso zehazki datatua dago, garai historiko jakin bati dagokio. Baina eleberraren gaia ez da, horratik, gertakizun historiko bat. Aitzitik, pertsonaia arrunt baten egun arrunta kontatzen digu Joyce-k. Beste muturreko adibide bat ematearren, Tolstoi-ren *Gerra eta bakea* obran Historiaren erabilpen maximala egiten da,

alegia gertakizun historiko famatu batzuk hartu eta berauen inguruan harilkatzen du autoreak bere intriga erromaneskoa, berauen arabera. Errusiaren historia Napoleonen garaian kontatu nahi digu idazleak fikzio erromaneskoaren bitartez. Esan dezagun segidan Saizarbitoriaren eleberrietan Historia ez dela, eskuarki, ez modu minimalean ez maximalean erabiltzen. Tarteko zerbait egiten du Saizarbitoriak. Tarteko zer hori Flaubert-ek *Heziketa sentimentalean* egin zuena litzateke, edota Proustek *Denbora galduaren bila* obraren zenbait partetan. Eleberri hauetan, izan ere, Historia hor dago, bigarren planoan gehienetan, pertsonaia nagusien istorioarekin nahasi gabe baina baldintzatuz. Eta, tarteka, lehen planora ere jauzi egin lezake Historiak, eta orduan pertsonaia hurbil-hurbiletik sentituko du bere hatsa. Hori gertatzen zaio Frederic Moreau-ri 1848ko iraultzarekin, edota Prousten pertsonaiei Lehen Guda Mundialarekin. Saizarbitoriak *Hamaika pauso-n* edota *Bihotz bi-n* ere, tarteko bidea darabil. Gertakizun Historikoak oso identifikagarriak dira bietan, Anjel Otaegiren fusilaketa eta Gerra zibila. Bietan, halaber, pertsonaia ez dago gertakizunaren une historikoan, baizik eta urte batzuk edo urte nahiko beranduago. Eta, halere, Historia horrek badu eraginik bere bizitzan, nahiz ez duen inoiz lehen planora jauzi egiterik izango, iraganean kokaturik dagoenez gero.

Ehun metro-ren kasua zertxobait desberdina litzateke. Hemen Historia lehen planoan dago, *Gerra eta Bakea*-n bezala, eta Historia hori gertatzen ikusten dugu, orainaldian. Arazoa da, jakina, bertan agertzen den gertakizuna simili edo sasi historikoa dela. Hots, Historiaren itxura eta zaporea dauzka -errepresentazio txit errealista egiten duelako autoreak- baina ez da Historia bera. *Egunero hasten delako*-n Historia ez da gertakizun historiko jakin bat, baizik eta gizarte okzidentalaren bilakaeraren une jakin bat zeinetan abortoa arazotsua den. Honek, noski, nahiz eta bigarren planoan egon, guztiz baldintzatzen du pertsonaiaren patua. *Ene Jesus* da, apika, autorearen obren artean Historia modu zeharkakoenean errepresentatzen duena. Nahiz eta Euskal Historia politikoa pertsonaia nagusiaren patologia mentalaren oinarrian egon daitekeela susmatu, badirudi, halere, bere problematika gizarteari baino familia barruko arazo oedipiarrei lotua dagoela. Baina, jakina, Saizarbitoriaren eleberrietan

ez da inoiz baztertu behar irakurketa alegorikoa eta irakurketa mota honi jarraituz gero posible litzateke, ausaz, euskal familia horren disezio psikoanalitikoa euskal gizarteari buruzko zeharkako diskurtso bat izatea, hortaz, ooren buru, diskurtso historikoa.

Hortaz eta laburbiltzeko, alde batetik, Historiaren presentziak, inolako dudarik gabe sakontasuna, eta sendotasuna ematen die eleberriaren estetika eta xede errealistari. Sinesgarriagoa egiten dute kontaktzen zaigun istorio fikziozkoa. Pixka bat Hollywood-eko filme zaharretan atzekaldean jarritako paisaien irudiak sinesgarritasuna ematen zioten moduan auto barruan estudiantik atera gabe filmatutako eszenei. Historia irudiaren hondoa da, perspektiba ematen diona. Eta, gauza jakina da perspektibaren asmakuntza izan zela errepresentazio piktoriko errealistaren garapenaren giltzarri nagusietako bat. Bestalde, Historiak lagundu egiten du eleberriegilea bere pertsonaien psikologia motibatzen (justifikatzen), sustantzia ematen die pertsonaien problematika existentzialei, sakontasuna eta, horrez gain, irakurlearen identifikazioa lagundu egiten du, definizioz Historia denok ukitzen gaituen materia bat delako. Adibide single bat ematearren, niri asko lagundu zidan *Gizona bere bakardadean* eleberrian sartzen 1982ko futbol mundialaren aipamen eta erabilpenak, nire oroitzapenak ere txertatu nitzakeelako pertsonaiek bizi zuten munduan. Nolabait esatearren Historiak lagundu egiten dio irakurleari nobela barruan bere etxean balego bezala sentitzen.

Honek guztiak ez du esan nahi, haatik, Historia eta errealismoa beti eskutik helduta doazenik. Esaterako, gertakizun historikoaren erdi-erdian kokatuak egonagatik, hainbat eleberri ez dira errealistatzen jotzen. Horren adibideak genituzke « eleberri historiko » azpi-generoan kokatzen direnak. Historian kokatuta baldin badaude, eta sarritan dokumentazio lana aldarrikatzen badu autoreak, zergatik ez dira orduan errealistatzen jotzen ? Bada, apika errealismoa ez delako errealitatea bera, baizik eta errealitatea begiratzeko modu bat. Modu hori nola zehaztu baina ? Hitz zerrenda bat egin daiteke errealismoaren esentzia laburbiltzen saiatzeko : zehaztasun psikologikoa, Historiaren ikuspegi luzidoa eta desliluratua (adultua, beraz), eta askotan (baina ez beti) ironia. Kallitate horiek oro Saiazarbitoriaren eleberrigintzari aplikatu dakizkioke, jakina.

2. Gerra zibilaren berezitasuna corpus saizarbitoriarran?

Esan dugu, Saizarbitoriak ia beti erabili du, modu minimalagoan ala maximalagoan, edo, gehienetan tartekoan, Historia bere estetika errealistaren berme gisa. Iradoki dugu, baita ere, *Bihotz bi*. *Gerrako* kronikak eleberrian, tarteko bidea darabil autoreak. Historia, kasu honetan, Gerra zibila da baina bere osotasunean. Ez da gertakari konkretu bat aukeratu, *Hamaika pauso*-n egiten zen moduan. Baina Gerra zibilak ba ote du berezitasunik Saizarbitoriak darabiltzan gainerako historiaren aipanekin alderatuz gero? Ikus dezagun, lehenik, Historiaren zein episodio edo garai erabili dituen idazle donostiarrak bere corpus erromaneskoan. Xehetasunetan sartu gabe, eta ahanzturak ahanztura, honakoak lirateke gertakizun nagusiak, kronologikoki sailkatuta: Sabino Aranaren gorpuaren desehorzea (*Asaba zaharren baratza* izeneko eleberriz laburrean), Gerra Zibila bere osotasunean (*Bihotz bi*-n), gerra zibilean kokaturiko Elgetako bataila (*Gudari zahararen gerra galdua*-n), gerra osteko giro hitsa et fraide eskolak (*Ehun metro*-n), mendebaldeko Europako 60eko hamarkadako giro nahasia abortoareneko arazoaren bitartez (*Egunero hasten delako*-n), 70eko hamarkadako euskal borroka armatua eta ondorioak (*Ehun metro* eta *Hamaika pauso*-n), Anjel Otaegiren fusilaketa (*Hamaika pauso*-n), trantsizio garaieko giro intelektual eta politikoa (*Hamaika pauso* eta *Bihotz bi*-n), 80eko hamarkadako kontsumo gizarteranzko aldaketa (*Bihotz bi*-n, Floraren pertsonaiaren bitartez).

Garbi dago, zerrenda bere osotasunean hartzen bada, *Egunero hasten delako*-n agertzen den garaia eta problematika alde batera utzita, Historiaren beste aipamen guztiek puntu amankomun garbia dutela: euskal naziotasunaren arazoa. Alde horretatik, beraz, Gerra Zibilarena ez da topos historiko berezia Saizarbitoriaren eleberrigintzan. Beste zenbait topos historikorekin batera ulertu behar da, guztien arteko lotura tematikoa delarik. Baina komeni da ohartaraztea iraganaren esplorazio honek muga kronologiko zehatzak dituela, ez baita Gerra zibila baino atzerago joaten idazlea. Etor lekigukeen hurrengo galdera honakoa litzateke: zergatik ez doa karlistadetaraino Saizarbitoria –beste hainbat euskal idazlek egin duten moduan (Iri-

goien eta Atxaga, ezagunenak aipatzearren)–, euskal naziotasunaren arazoaren erroetaraino joatea baldin badu helburu ? Zergatik gelditu Gerra zibilaren garaiean (zeren Sabinoren hezurren desehorzketa ere garai horretakoa baita) ? Erantzuna, noski, funtsezkoa da Gerra Zibilaren topos historikoaz autoreak egiten duen erabilpena ulertzeko garaiean.

Niri defendagarriena iruditzen zaidan hipotesia honakoa litzateke : Saizarbitoriaren iragan historikoa Gerra zibilarekin hasten baldin bada euskal sistema literarioaren eraketa modernoa ere garai horretan, edo lehenxeago, hasi zelako da. 1927-1937 hamarkadan kokatzen da euskal literaturaren lehen saiakera sistema gisa antolatzeko. 1927an sortzen da Aitzolek zuzenduko duen Euskaltzaleak elkarte, urte berean argitaratuko du *Euskal Esnalea* aldizkariak lehen euskal literaturaren historia –Orixek idatzia¹–, urte haietan hasiko dira ematen lehen euskal literatura eskolak, « Olerti eguna » izango da gure lehen sari literario kultoa 1930etik aurrera, eta garai hartan sortuko da, prentsa eta aldizkarietan, euskarazko lehen kritika literarioa². Euskal literatura, gaur ulertzen dugun moduan, alegia literatura moderno eta homologagarri gisa, une historiko hartan hasten da gorpuzten, eta nik uste hori dela Saizarbitoriaren historiaren alpha.

Honek, jakina, eleberrri saizarbitoriarraren intepretazio metaliterarioa egitera garamatza, ezinbestean. Eta egiten ahaleginduko gara, posible zaigun neurrian.

3. Gerra zibilaren topos historikoa *Bihotz bi-n*

Eleberrriaren izenburu osoan bertan aurkitzen dugu Gerrari egindako erreferentzia. « Gerrako kronikak » dio izenburuak, « Bihotz bi »-ren ondotik. Jakina, zilegi da pentsatzea bikote protagonistaren gerrari egiten zaiola erreferentzia gerra zibilari bezainbat. Baina, halere, Gerra Zibila oso presente dago liburuan

¹ ORIXE: *Euskal literaturaren historia laburra*, Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002 (jatorrizko argitarapena : *Euskal Esnalea*, XVIII, 1927).

² ARANBARRI, Iñigo eta IZAGIRRE, Koldo: *Gerraurreko literatur kritika*, Bilbo, Labayru ikastegia, 1996.

zehir. Saizarbitoriak ez du Gerra zibilaren gertakizun historiko konkretu bat aukeratzen hemen –gudari zaharraren kontakizunean egingo duen moduan–, baizik eta gerra bere osotasunean. Azaltzen saiatu behar garen lehen gauza, beraz, honakoa da : Gerra zibilaren zein aspektu edo gertakari aukeratu ditu Saizarbitoriak, metonimikoki gerra bere osotasunean sinbolizatzeke ?

Gerraren aztarna nabarmenena, eleberrian, berau bizi izan duten zahartxoena da zeintzuk Hanbre izeneko taberna baztertu samarrean elkartu ohi baitira. Gerrako belaunaldia da beraz, hemen, gerraren lekuko eta metonimia nagusi. Samuel abertzalea, Nikolas UGTko gorria, Ino emazteak utzitako alargun falsua, Benito eta bere emazte Klaudia, zeina Alzheimerrak elbarrituta baitago, Beltran euskaldun madrildartua. Horra Hanbreko taldea. Eta narratzailea bertara hurbiltzen da, eleberriaren hasieran Flora emaztearekin batera, eta beranduago bakarrik, gerrako historiak ezagutzera. Gerraren aztarnak ez daude jada hirian, Donostian –denborak aspaldi ezabatu baitzituen–, baizik eta bizi izan dutenen oroimen inperfektuan.

Gorago iradoki dugunez, gerraren toposaren erabilpenaren lehen arrazoia, agerikoena, eleberriaren errealismoaren sendotzean datza. Ikuspegi honetatik, gerraren toposaren irakurketa literala egitea zilegi da. Hots, gerra zibila gerra zibila da, ez du beste ezer sinbolizatzen. Gogora bedi Gerra zibilaren gaia ez dagoela oraindik guztiz modan, *Bihotz bi* argitaratzen denean. Guk dakigula, Saizarbitoria aurrenetarikoak da euskal literaturan gaia eleberri batean erabiltzen, halako protagonismoa eskainiz. Are, eleberriaren dinamika erromaneskoaren ardatz bihurtuz gaia. Besterik gabe, horrek interesa piztu zezakeen euskal irakurleen artean, gaiaren berritasunak alegia. Bestalde, kontuan harturik eleberri honetan, bikote baten gora behera sentimental *intranszendentek* daudela lehen planoan –intranszendentek diot, inolako balio epaiketarik gabe, eskuarki Saizarbitoriak gai serioagoak landu dituelako (heriotza, patologia mentala, abortoa, borroka armatua, etb.)–, arriskua handia legoke errealismotik kanpo gelditzeko autoreak ez balu kontrapisu historiko hau, Gerra Zibilarena, sartzten. Nobelaren aspektu historikoa ezabatuz gero, *Bihotz bi* vau-deville postmoderno bat litzateke (hirukote edo laukote amorosoaren ingu-

ruko bariazio bat). Hau da, literatura gustagarria, are dibertitua, baina arina. Haatik, *Bihotz bi* ez da horretara mugatzen. Eleberria iruzkindu duten guztiek azpimarratu dute, esaterako, bere dimentsio identitarioa. Gure izaera nazionalaz eginiko gogoeta gisa ere hartua izan da *Bihotz bi*, arrazoiz, nire uste apa-lean. Eta hori aspektu historikoak ematen dio obrari, inolako dudarik gabe. Bestalde, aspektu historiko horrek bortxatu egiten gaitu vaudeville-aren irakurketa literala gainditu eta interpretazio alegoriko eta metaliterario bat egi-tera, geroago ikusiko dugunez.

4. Historiaren funtzio psikologiko internoa

Lehen esan dugunez, ez du ezerk pentsatzera ematen Gerra zibilarena beste topos historikoen artean berezia denik Saiazarbitoriaren obran. Aitzitik, denak elkartzen ditu euskal naziotasunarekiko gogoetak. Bada, topos historiko hauen baliokidetasun edo ordezkagarritasuna bermatze aldera, konpara dezagun nola darabiltzan autoreak itxuraz desberdinak diren bi topos : Daniel Zabalegiren exekuzioa, *Hamaika pauso-n*, eta Gerra zibila *Bihotz bi-n*. Ohartuko gara, desberdintasun itxurazkoak desberdintasun, funtsean funtzio erroma-nesko berbera dutela bi toposek.

Zertarako balio zuen Daniel Zabalegiren exekuzioaren inguruko xehetasun- en azterketa historikoak *Hamaika pauso-n* ? Bada, maila internoan, bederen, hots, Iñaki Abaitua idazlegaiaren ikuspegitik, bere miseria propioa arintzeko. Iñaki Abaituak *Hamaika pauso* izeneko eleberri bat idaztea erabakitzen badu, argi eta garbi bere arazo psikologiko-existentialak konpontzeko asmoarekin da. Bere burua miserabletzat dauka, koldartzat, eta beharrezkoa zaio bera be- zain miserablea den norbait aurkitzea, bere patetikotasuna erlatibizatzen. Horregatik hasten da Abaitua Daniel Zabalegi ETAkidearen bizitzaren azken uneez azterketak egiten eta eleberri bat idazten. Eta lan horretan, nobelaren narratzaile anonimoak behin baino gehiagotan ohartarazten digunez, Abai- tuak ez du beti zintzoki jokatu. Hots, gertakari historikoa –Zabalegiren bi-

zitza eta azken orduak- manipulatu egingo du bere interes propioen arabera. Iñaki Abaituari komeni zaio bere eleberrian Zabalegi galtzaile bihurtzea, bere patuaren jabe ez den gizajo bihurtzea, Historiaren biktima patetiko bihurtzea. Hori frogaturik utziko balu, bide batez frogaturik utziko bailuke heriotzaren aurrean gizaki guztiak direla hein berean miserable eta beraz, bizitzan egin ditzakegun aukerek –oso ausartak edo heroikoak izanagatik- ez dutela ezertxo ere aldatzen. Horrela, bere burua zurituko luke Abaituak Historiaren aurrean. Bere koldarkeria eta Zabalegi martiri abertzalearen heroismoa heriotzak berdinu egingo lituzke.

Eta zer dago, *Bihotz bi*-ko narratzaile entziklopedia saltzaileak Gerra Zibilarekin? Bada, gauza berbera. Gerra zibila bezalako une heroiko eta mitifikatua desmitifikatzea du plazerik handiena. Bertan parte hartu zutenen miseriekin gozaten du. Plazer perbertso samarraz deskribatzen ditu zahartxoek endekatze fisikoaren xehetasunak –Benitok nola ematen dion ardo zopa Klaudia ezinduari, Nikolasi nola darion mukia sudurretik, etb.-, baina batez ere beraien miseria moralaren ikuskizunarekin arintzen du bere sufrimendu psikologikoa. Samuelek bere behialako zintzotasun militantearen absurdutasunaz kontzientzia hartzea laket zaio, gozaten duen moduan Benito Nazionalekin ibilitakoa dela eta Padilla jeneralaren kadira-komuna eraman behar izan zuela jakitean. Nikolasek abertzaleak beraien ondasunak babesten zituzten burgesizat jotzen dituen poza sentitzen du. Eta gisa berean pozten da Samuelek gorriei putazale izatea leporatzen dienean. Zenbat eta patetikoago zahartxoek jarduna, orduan eta hobeto aurkitzen da bere buruarekin narratzailea. Erangaitza baitzaio, bestelakoan, bere aitarengandik jarauntsiz jaso omen duen koldarkeria. Koldarkeria bat ez dena oso agerian geratu, gerrarik ez baitu bizi izan, baina berak ondo ezagutzen duena bere baitan eta emakumeekiko harremanetan ezinbestean azaleratzen zaiona.

Funtzio aringarri eta erlatibizatzaile hori duelako, *Bihotz bi*-n egiten diren Gerra Zibilaren aipamen gehienak tankera horretakoak dira: gertaera irringarri edo patetikoak –erreketeen erridikulua ate birakor baten aurrean, esaterako.

Eta Historiak eleberrian egiten duen beste azalpen bat –gerra zibilarekin zerikusi zuzenik gabekoa–, antzekoa da. Zumalakarregi jeneral karlistaren estatua eta bere parean dagoen bakearen aldeko alegoria hona nola aurkezten zaizkigun :

Bakearen alegoria uso kakaz zikinduaren eta Zumalakarregi jeneralaren zaldi ez garbiagoaren artean³.

Historia, hortaz, izan dadin gerra zibila, ala beste edozein gertaera, Saizarbitoriaren pertsonaiantzat, desmitifikatu beharreko materia bat da, norberaren ez heroikotasunaren edo miseriaren zama eramangarriago bihurtze aldera.

5. Historiaren zentzu alegorikoa

Bada, halere, *Bihotz bi-n* xehetasun historiko bat beste funtzio bat betetzen duena eleberriaren makinarian. Hau ere Gerra Zibilari lotua dago baina ez du giza miseriarekin harremanik. Hanbre taberna grakatsuko zahartxoek tar-teka eskuartean darabilten argazkietako batean, narratzailearen aita ez heroikoa –Juanito « Ikurriña », neskak seduzitzearren ikurriñarik handiena hartuta mitinetan ibiltzen zena– agertzen da beste pertsonaia batzuen ondoan. Beste horietako bat Mikele de Abando lider jeltzaile emakumezko fikziozkoa da, zeinak, Saizarbitoriaren eleberri ia guztietan bezala, superni abertzalearen ahots maternoak daukan, semeen aberriaren aldeko sakrifizioa eskatzen duen ahotsa, alegia. Bigarren pertsonaia, ordea, ez da fikziozkoa, historikoa baizik. Jose de Ariztimuino « Aitzol ». Euskaltzaleak elkartearen buruzagiaren presentzia ez da noski xehetasun ezdeusa. Gorago iradoki moduan, Saizarbitoriaren Historiak Olerkarien belaunaldia loratu zen garai horretan du bere alfa. Euskal sistema literario modernoa eratzen asi zen garaia. Eta honen froga dugu, dudarik gabe, beste ezerk justifikatzen ez duen Aitzolen presentzia *Bihotz bi-n*. Pista metaliterarioan jarri nahi gaitu Saizarbitoriak. *Eleberria ez zaigu bakarrik gizon baten eta bere emazte Floraren arteko bikote bizitzaz

³Op.cit., 127.

mintzo, ezta Gerra Zibilak orainean izan dezakeen oihartzun ahuldu eta desitxuratuaz. Eleberri hau, Saizarbitoriaren azken aldiko beste bi obra nagusiak bezalaxe –*Hamaika pauso* eta *Gorde nazazu lurpean*– literaturaz mintzo zaigu nagusiki eta eleberrigintzaz nagusiki, alegoriaren bitartez.

Irakurketa metaliterario honek modu berrian argizatzen du Hanbreko taberna iluna, baiki. Hanbreko zahartxoak, irakurketa metaliterario honetan, euskal literaturako belaunaldi zaharren (gerraurrekoa, heterodoxoena) ordezkariak lirateke eta narratzailea, berriz, Saizarbitoriaren alter ego-a.

Samuelen pertsonaia da, dudarik gabe, ikuspegi metaliterariotik interesgarriena zahartxoaren artean. Izan ere, hainbat zantzu uzten ditu Saizarbitoriak eleberrian zehar barreiaturik pentsatzera uzten dutenak, Txillardegiren ordezko sinboliko bat izan litekeela. Hanbreko zahartxoaren artean narratzaileak gehien aintzat hartzen eta errespetatzen duen Samuelen itxura fisiko eta jiteak ezinbestean oroitarazten digute Saizarbitoriaren arbaso literarioetako bat: Jose Luis Alvarez Enparantza “Txillardegi”. Irakur bestela hartaz egiten den deskribapena:

Samuel gure aita izan zitekeen [...] Azala zaildua zuen, marinelen antzera, ilea ugaria, atzera orraztua, zuri-zuria. Orduan eta orain; izan ere, ezagutzen dudanetik, eta badira hogeit urte, ez du itxura aldatu⁴.

“Gure aita izan zitekeen” dionean, Saizarbitoria Txillardegik bere belaualdiko idazle askorekiko irudikatzen zuen aitatasun literarioaz ere mintzatzen egon daiteke. Idazle engaiatuaren ikuspegi itxia defendatzen zuen Txillardegi euskal eleberri modernoaren aitzindaria bezala, Samuel ere abertzale zintzoa da, zintzoegia. Samuel gudari den bezala, Txillardegik beste euskal gudaloste baten sorrera parte hartu zuen (ETA erakundearenean). Azkenik, interesgarria da ohartaraztea Samuelek, Txillardegiren antzera, izan duela militantzia abertzalean sartu aurretik harremanik (behartuta bada ere) espainiar autoritateekin. Esaten zaigunez, Samuelek soldadutza egin behar izan zuen nazionalekin,

⁴Op.cit., 13-14. or.

bi egun besterik izan ez baziren ere (32. or). Eta datu ezaguna da Txillardegik berak, militantzia politikoan sartu aurretik, soldadutza egin zuela espainiar armadan, Ferrolen. 1956-57an izan zen hori, eta hain zuzen euskaraz idazten hasteko baliatu zuen denboraldi hura.

Esan dugu, bada, abertzale zintzoa dela Samuel. Zintzoa dogmatikoa izate-raino. Izan ere, kontatzen du, damaturik, nola gerra garaian bere gudari papera perfektu betetzearren, goseak utzi zuen hainbat jende. Bakailoz beteriko ontzi baten zaintzaren ardura emana zioten eta inori ez zion ezer eman, ezta beharrea zegoen arrebari ere. “Harro zegoen aginduak zintzo bete zituelako”, baina kontzientzia txarraz bizi da geroztik. Txillardegiren idazletzari buruzko zenbait adierazpen oroitaraz dezake zurruntasun militante honek⁵.

Hanbreko bezero zaharrek euskal esparru literarioko belaunaldi zaharrak –eta bereziki gerraondoko heterodoxoena– metaforiza dezakeelako hipotesi interpretatiboa indartzeko aldera, aipatu beharra da Nikolas, UGTko militantea. Abertzaleekiko kritikoa da, nahiz Errepublikanoen bandoan elkarrekin borrokatzeak adiskidantza sortu duen Samuel jeltzalea eta beraren artean. Postura politiko honek, Gabriel Aresti poeta marxista, euskaltzale, baina ez abertzalearena oroitaraz dezake.

Hanbrek narratzailearentzat betetzen duen funtzioari erreparatu behar zaio, bestalde. Taberna narratzailearentzat istorioak entzuteko aukera eskaintzen dion espazio *mundutik kanpokoa* da, paratopia bat beraz, literatura bera izan daitekeen zentzuan. Eta Flora emazteari ez bezala, narratzaileari berdin zaio gerrako istorio edo gerraren historia berbera behin eta berriro errepikaturik entzutea zeren:

[...] Ez dakit zergatik, beharbada ez naizelako erabat heldua,
kontua da kontakizun baten emanaldi desberdinen arteko xe-

⁵ Euskal idazleak, koherentea izan nahi bazuen, euskal ezker abertzalearen alde jokatu behar zuela aldeztu zuen Txillardegik 80eko hamarkadaren erdian famatua egin zen Bernardo Atxagarekiko eztabaida batean.

hetasun eta ñabardurak atzimatea atsegin dudala, askotan;
kontaketa, historia bera baino gehiago nahiago, esan nahi dut⁶.

Egia da, baita ere, ugariak direla Hanbren kokaturiko pasarteetan kontaktari, narrazioaren moldeei egiten zaizkien alusioak, kontaketa baita, oroitzearen prozesu korapilotsu arazotsuarekin batera, Hanbreko kezka nagusia, gerraren beraren gainetik. Adibide bakarra ematearren, bezeroetako baten kontatzeko modua iruzkintzen du narratzaileak pasarte batean, euskal tradizio literarioaren erakusgarri bezala aurkeztuaz inplizitoki estilo narratibo hori. Nikolas izeneko zahartxoak “hura zen tipoa, hura” esanez hasten ditu zenbait pasadizoren kontakizunak, hain zuzen Txomin Agirre lehen euskal eleberrigileak XX. mendearen hasieran egiten zuen modura⁷. Garbi dago, beraz, Hanbre euskal literaturaren iraganaren museoa edo erreserba tematikoa dela Saiazarbitoriaren eleberrri honen ekonomia sinbolikoan.

Narratzailea, kontatzen digunez, gaztetan, Florarekin ateratzen hasi zenean, askotan joaten zen Hanbrera. Eta egia da, Saiazarbitoriak bere hastapenetako eleberrietan (bereziki *Ehun metro-n*) Gerra zibileko belaunaldiari –pertsonaia nagusiaren aitarenari– erreferentzia ugari egiten dizkiola. Beste hitzetan esateko, lehen aldiko Saiazarbitoria idazlea Gerra zibilaren oroimen historikoaz elikatu zen, partez, bere obra egiteko. Horren irudi alegorizatua izan liteke hemengo narratzaileak gaztetan Hanbrera joateko duen joera, Florarekin batera. Flora, bestalde, euskal literaturarekiko bere ordu hartako lehen maitemintzearen sinboloa litzateke, sinpleki. Eta egia da, orohar, emakumea Saiazarbitoriaren obran literaturarekiko harremanaren sinboloa dela. Esan daiteke, Flora emaztegaiaren pertsonaia Hanbreko giro erdi kostunbrista erdi modernoaz kutsatzen dela, dekoratuarekin bat egiten duela. Eta narratzailea maitemintzen duena Floraren irudi eraiki bat dela, idealizatua, jatorri desberdineko adabaki imaginarioz osatua. Alde batetik, Flora euskalduna, baina euskalduntasunaren ikuspegi artistiko modernista-abertzale batek iragazia, legoke:

⁶ Op.cit., 23. or.

⁷ « Ura zan gizona, ura ! » da Agirrerren *Garoa* (1907-1912) nobela ohiturazalearen *incipit* famatua.

Samuelek esan ohi zuen Artetaren erromerietako neska bat zirudiela, eta ni oso harro jartzen ninduen adierazpen horrek⁸.

Eta, bestetik, Flora unibertsalago bat legoke, kultura garaikiderantz (70eko hamarkadakoa, noski) itzulia, bohemioa. Hori da Hanbreko pianoan jarri eta jazz zaharra jotzen duena:

[...] Flora piano aurrean jartzen zen, zigarroa ezpainetan. Errautsa zintzilik zuela, Errol Garner-en melodia alaiak jotzen zituen, eta malenkoniatsuak ere bai, “Misty” adibidez: “Look at me, I am as helpless as a kitem up a tree”⁹.

Florarekiko maiteminak badu zerikusirik Hanbre tabernarekin, beraz. Samuelen laudorioek narratzailearen amodioa azkartu egiten dute, eta hango piano saioek ere efektu bera dute narratzailearengan. Lotura hori are nabarmenagoa egiten da ohartzen garelarik hain zuzen Florak Hanbrera joateari uzten dionean hasten direla gauzak okertzen senar-emazteen artean. Ematen du Flora Hanbreko dekoratua baino ezin daitekeela izan narratzailearentzat maiteminararen obehktu. Handik ateratzen den ber arazotsu bihurtzen da bien arteko harremana. Laburbiltzeko, euskal esparru literarioaren egoera jakin bat (Frankismoaren azken urteetako) sinbolizatzen duen Hanbren kristalizatu da Saiazarbitoriaren euskal literaturarekiko lehen maitemintzea (bere lehen idazlealdikoa), eta kosta egiten zaio marko edo problematika literario horretatik kanpo bere bokazio literarioaren nondik norakoak ulertzea. Eta Hanbretik urruntzearen istorioa da *Bihotz bi* eleberriaren istorioa, hain zuzen, urruntze zail edo ezinezko baten kronika garrantza.

Hanbre izenak berak ongi adierazten duenez, euskal literaturan *gosea* nagusi zen garai baten irudia da taberna, azpigarapen estrukturalaren garaia, eta gabeziatik erosotasunera igarotzean idazletzaren kontzeptua aldatu egiten da, halabeharrez. Hori da narratzaileari eleberrian zehar gehien kos-

⁸Op.cit., 13. or. Aurelio Arteta (1879-1940) margolariak ari zaigu Samuel.

⁹Op.cit., 19. or.

tatuko zaiona, aro berrietara egokitzea. Flora Hanbretik atera eta urrundu ahala, aldatu egiten da, *normalizatu* egiten da. Artetaren margo batetik aterea izatetik kontsumo gizarteko emakume modernoa izatera igaroko da. Bitartean, narratzaileak Hanbreri itsatsita jarraituko du, urtetan, Flora ihesi doa kiola ohartzeko.

Bikotearen istorio gorabeheratsuan ere aurki dezakegu irakurketa metali-terario aldeko zantzu edo bermerik. Izan ere, zer kontatzen zaigu *Bihotz bi-n* ? Bere emazte Flora narratzailearengandik urrundu egiten da urteak pasa ahala, eta zera leporatzen dio, eleberriko esaldi leitmotiv-etako baten bitartez : « abandonaturik eduki nauzu ». Hainbat urtez, izan ere, narratzailea aldatuz zihoan bere inguruko gizartetik deskonektaturik bezala bizi izan da, Hanbreko zuloan sarturik, zahartxoen istorioei behin eta berriro entzuten. Ez dio Florari haurrik egin. Eta, Florak maitalea hartu duela ohartzen denean, Adolfo delakoa, bat-batean, bere desira berpiztu eta emaztea berkonkistatzeari ekiten dio. Ez al du trama erromanesko honek zerikusirik Saizarbitoriaren ibilbide literarioarekin ? Izan ere, Saizarbitoriaren istorioa, nolabait laburbildu behar bagenu, honelakoa litzateke : lehen maitemintze bat bizi izan zuen euskal literaturarekin, 60eko hamarkada bukaeran, 70eko hamarkadan nolabait lortu egin zuen euskal literaturarekin ezkontzea -nola narratzailea Florarekin-, bere hiru lehen eleberriekin arrakasta lortuz. Gero baina, harremanaren epeltze bat etorri zen ; ez zuen beste eleberririk plazaratu hemeretzi urtean, hots abandonaturik eduki zuen euskal literatura narratzaileak Flora bezalaxe, eta haurrak (edo eleberriak) egiteari utzi zion. Harik eta euskal literaturak maitale berria aurkitu zuen arte, belaunaldi berriagoetako idazleengan, eta bereziki Atxaga izeneko batengan. Euskal literaturako kanonaren erditik periferia historikora bultzaturik aurkitu zen Saizarbitoria, iraganeko gloria zahar bihurturik. Euskal literatur esparruaren eta eleberraren modernizatze garaieko heroi, baina historia liburueta mugatua. Narratzailea Hanbren bezala zegoen Saizarbitoria, euskal literaturako zaharkerien museoan zokoraturik. Txomin Agirrerekin batera, Txillardegi eta Arestirekin. Txorizoa eta arrautza frijitua jaten eta bataila zaharrak elkarri kontatzen.

Eta euskal irakurlekoa nahiz esparru literarioa bere orokorrean autore berriez maiteminduta ikustean, bereziki 1989tik aurrera Bernardo Atxagaz maiteminduta, itzuli egiten zaio bere zokotik irten eta berriro idazten hasteko tirria. Orduan idatziko ditu euskal irakurlekoaren maitasuna eta atentzioa berreskuratuarazi dioten *Hamaika pauso*, *Bihotz bi* eta *Gorde nazazu lurpean*.

Hain zuzen, Floraren maitalearen pertsonaia, Adolfo, ez ote den Atxagaren ordezkari alegoriko bat miatu beharko litzateke? Baina hori beste beste mintzaldi baterako utziko dugu. Halere, jakinmina kitzikatzeko edo, galderatxo bat: ba al dakizue zein den, Adolfoaren lanbidea? Soinujolea da. Eta narratzaileak dionez, Adolfoak ile “beltz, oparo eta kirikolatua”¹⁰ dauka.

¹⁰Op.cit., 12.or.